

УДК 811. 111.'42

**ПРАГМАТИКА МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ КОМУНІКАНТІВ
У МУЛЬТИСТОРОННІЙ ІНТЕРАКЦІЇ**

Консевич М.С.,

Житомирський державний університет ім. І.Франка

У статті розглядається взаємодія комунікантів у мультисторонній інтеракції, а також мовленнєві акти, які вживаються інтерактантами у спілкуванні.

Ключові слова: мультистороння інтеракція, міжособові симетричні / асиметричні відносини, мовленнєвий акт, статусні й інтерактивні ролі комунікантів.

Останні десятиріччя характеризуються розширенням напрямків лінгвістичної парадигми. Значна увага приділяється прагмалінгвістичним дослідженням з питань взаємодії комунікантів у мультисторонній інтеракції, складності взаємовідносин між комунікантами, варіативності ситуацій мовленнєвої взаємодії. Мовна комунікація як засіб передачі інформації передбачає досягнення взаєморозуміння між комунікантами і є невід'ємною від їх діяльності. Тому природним є підвищений інтерес з боку мовознавців до проблем комунікації та мовленнєвої поведінки

комунікантів (М.М. Бахтин [1, с. 49–55], Г.В. Колшанский [3, с. 51–56], Г.Г. Почепцов [7, с. 454–468], А. Barrier [11, р. 325–327], V. Traverso [13, р. 53–55]).

Мовленнєва інтеракція здавна привертала увагу дослідників. Достатньо добре вивченим є такий вид мовленнєвої взаємодії як діалог, але менш дослідженою залишається мультистороння інтеракція, або полілог у традиційному розумінні цього слова. Саме тому виникає наша зацікавленість в проблемі полілогового спілкування та взаємодії учасників інтеракції, коли кількість інтерактантів є більшою, ніж двоє.

Об'єктом дослідження є мовленнєва поведінка комунікантів у мультисторонній інтеракції.

Предметом дослідження є прагмалінгвістичні особливості мовленнєвої взаємодії комунікантів у мультисторонній інтеракції, характеристика мовленнєвих актів, вживаних інтерактантами для досягнення певної мети у спілкуванні.

Мета цієї статті полягає у дослідженні процесу мовленнєвої поведінки комунікантів, зміні комунікативних ролей співрозмовників у мультисторонній інтеракції, а саме у триадах, взятих із сучасних англомовних фільмів. Тріада розуміється нами як мінімальна форма мультисторонньої інтеракції, в якій беруть участь троє комунікантів.

Учасники мультисторонньої інтеракції взаємодіють між собою, вступають у міжособові відносини, програвши певні комунікативні ролі – інтерв'юера, ініціатора, арбітра, оцінювача та порушника інтеракції [12, с. 325–327]. Міжособові відносини є одним із найбільш впливових факторів, які визначають хід, характер, мовленнєві особливості інтеракції, які потрапляють у фокус лінгвістичного аналізу. Як відомо, міжособові відносини мають складну структуру, яка складається зі *статусно-рольового* (вертикального) та *дистанційного* (горизонтального) рівнів, а також форми організації взаємодії – *кооперативної* або *конфліктної* [5]. **Статусно-рольовий рівень** є одним з найважливіших чинників міжособових відносин комунікантів, оскільки він відображає сукупність соціальних позицій, які посідає комунікант у суспільстві (стать, вік, професія, сімейне положення, віросповідання, політичні переконання тощо) та ролей, які співвідносяться з цими позиціями. **Дистанційний рівень** відображає соціально-психологічну суб'єктивно-дистанційну оцінку свого статусу і статусу партнера зі спілкування. Комунікант фактично може займати позицію вищого статусу, але звертатися до свого співрозмовника як до рівного або мати нижчий статус, проте поводитися так, ніби його соціальний статус є вищим від дійсного. Крім того, дистанційний рівень відображає просторову відстань, на якій комуніканти знаходяться один від одного [2, с. 12–13; 6, с. 22–23; 10, с. 35].

Розглянемо статусно-рольовий рівень детальніше. У комунікативно-функціональному плані векторна спрямованість «вище» – «нижче» в якості основної статусно-рольової характеристики впливає на формування взаємовідносин комунікантів у процесі спілкування. Якщо в триаді комуніканти рівноцінні за віком, професійним рівнем та вподобаннями, то такі відносини називаються симетричними. Відповідно, якщо співрозмовники різняться між собою хоча б однією з цих ознак, то такі ситуації є асиметричними [4, с. 49]. До них можна віднести спілкування між дорослим і дитиною, викладачем та студентом тощо. Відповідно, ця нерівність у відносинах виникає в результаті співвідношення між «вищим» і «нижчим» статусами співрозмовників.

На думку дослідників, вертикальні відносини можуть бути маркованими як на вербальному, так і на невербальному та паравербальному рівнях [12, р. 4]. До вербальних маркерів належать висловлення-звернення одного комуніканта до іншого, організація чергування реплік (вищий статус співрозмовника підкреслюється кількісною перевагою реплік відносно комунікантів з нижчим статусом, втручанням у мовлення співрозмовника). Мова учасника інтеракції з домінуючим статусом характеризується використанням мовленнєвих актів наказів, вимог, заборон, дозволів, критики, глузувань, докорів, образ, тоді як для учасника підлеглої позиції властиві мовленнєві акти вибачення, обіцянки, самокритики, низької самооцінки. До невербальних показників відносяться манера триматися, форма одягу (напр., дрес-код, форма у військових), поза, жести, погляди. До паравербальних – гучність та швидкість мовлення, реєстр / тональність спілкування.

Екстраполюючи результати досліджень теорії ролей (А. Barrier, С. Kerbrat-Orrechioni, V. Traverso, S. Zamougi) на проблему вивчення мовленнєвого статусу комуніканта – члена триади, спостерігаємо, що у триаді можливі чотири типи комунікативних відносин між інтерактантами, один з яких представляє *симетричні* відносини, а інші три – *асиметричні* відносини. Умовно триадичну інтеракцію комунікантів позначаємо наступним чином:

У1, У2, У3 – це відповідно перший, другий і третій учасники спілкування.

Знаком = позначаємо рівноправні відносини між комунікантами, відповідно позначаємо знаками

> – нерівноправні відносини, тобто коли мовець вище слухача за статусом,

< – мовець нижче слухача за статусом.

Симетричні, або рівноправні, відносини, виникають між учасниками рівними за статусом. Їх можна представити схемою $У1 = У2 = У3$.

Асиметричні відносини можуть бути представлені трьома підвидами:

а. $У1 > У2, У2 = У3$ (учасник У1 має вищий статус ніж У2 та У3, тоді як У2, У3 мають однаковий соціальний статус);

б. $У1 < У2, У2 = У3$ (зворотня ситуація, де У2 та У3 рівні за соціальним статусом між собою, але вищі за статусом ніж У1);

в. $У1 > У2 > У3$ (один з учасників спілкування, а саме У1 має найвищий статус, а У3 навпаки – найнижчий).

Розглянемо приклад рівноправних, або симетричних, відносин щодо статусу комунікантів за схемою $У1 = У2 = У3$:

Герміоніе: *I mean, she is a dreadful teacher and we're not going to learn any defence from her at all.*¹

Рон: *Well, what can we do about that? She's got the job², she's here to stay.*²

Герміоніе: *Well. You know, I was thinking that – maybe the time's come when we should just do it ourselves.*

Гаррі: *Do what ourselves?*

Герміоніе: *Well – learn Defence Against the Dark Arts ourselves.*

Рон: ***Come off it!***³ *You want us to do extra work? D'you realize Harry and I are behind on homework again and it's only the second week?*

Герміоніе: ***But this is much more important than homework!***⁴

Рон: *We can't do much by ourselves.*

Герміоніе: *I agree, we've gone past the stage where we can just learn things out books. We need a teacher, a proper one, who can show us how to use the spells and correct us if we're going wrong.*⁵

Гаррі: *If you are talking about Lupin...*

Герміоніе: *No, no, I'm not talking about Lupin. He is too busy.*

Гаррі: *Who then?*

Герміоніе: *Isn't it obviously? I'm talking about you, Harry.*

Гаррі: *About me what? What's an idea?*

Рон: *You.*

Гаррі: ***But I'm not a teacher, I can't.***⁶

Герміоніе: ***Harry, you're the best in the year at Defence Against the Dark Arts.***⁷

Гаррі: *Me? No, I'm not, you've beaten me in every test.*⁸

Герміоніе: ***You beat me in our third year***⁹ – *the only year we both sat the test and had a teacher who actually knew the subject. But I'm not talking about test results, Harry. Think what you've done!*

Рон: *Let's think... First year – you saved the Philosopher's Stone from You-Know-Who.*¹⁰

Гаррі: ***But that was luck.***¹¹

Рон: ***Second year, you killed the Basilisk and destroyed Riddle.***¹² ***Third year, you fought off about a hundred Dementors at once.***¹³

Гаррі: ***Listen to me!***¹⁴ ***It sounds great when you say it like that, but at all that stuff was luck.***¹⁵

(David Yates. *Harry Potter and the Order of Phoenix*, min. 38)

У поданому контексті розмова відбувається між трьома рівними за соціальним статусом друзями: Герміоною, Гаррі та Роном. Вони одного віку, разом навчаються у школі закритого типу та мають спільну мету – навчитися самостійно захищатись від темних сил. На заняттях у школі учні не отримують бажані знання, оскільки новий викладач вважає, що знання не потрібні. Герміона бере на себе роль ініціатора і пропонує друзям займатися самостійно. Крім того, вона пропонує, щоб Гаррі був їх учителем, тому що він найкращий учень. Рон, в свою чергу, виконує роль помічника Герміони. Він погоджується з пропозицією Герміони та починає переконувати Гаррі, чому саме він має бути їх вчителем.

Статус учасників інтеракції безпосередньо експлікується мовленнєвими актами. Відзначимо, що у цьому контексті статусно-рольові відносини комунікантів є симетричними: інтерактанти одного статусу вживають однакові мовленнєві акти – репрезентативи в термінах Серля [8, с. 151–169; 9, с. 170–174], а саме:

- репрезентативи-твердження: (1, 2, 4, 6, 11, 15);
- репрезентативи-констатації: (5, 7, 8, 9, 10, 12, 13).

Крім того, учасники розмови вживають директиви, а саме:

- директиви-накази: (3, 14).

Даний приклад демонструє вживання різними комунікантами однакових за іллокутивною силою мовленнєвих актів, що підкреслює рівний статус інтерактантів.

Перейдемо до розгляду асиметричних відносин у трилозі, представленій трьома підвидами.

1. Перший підвид асиметричних відносин представлений схемою $U1 > U2, U2 = U3$. Наприклад:

C l a r k : *What great series of meetings this week with the institutional investors we had.*

B u n c e : *Yes...*

C l a r k : **Nice work, Bunce.** ¹ *Hammer and New York office have a proposal as for work and Hammer'd like to meet the author. Bunce, I know you waited for this chance. **Keep waiting!** ² **Congratulations Kate!** ³ *You are going to New York tonight. Tomorrow you will have the meeting.**

K a t e : *Really?*

C l a r k : *Yeah, someone finally read your reports.* ⁴

B u n c e : **Congratulations Kate's team.** ⁵

(Douglas Mc Grath. *I Don't Know How She Does It*, min. 15)

Розмова відбувається між Кларком Купером, керівником фондової корпорації, яка знаходиться у Бостоні, та двома його підлеглими – Кейт Редді та Крісом Бансом. Кейт та Кріс займаються аналізом тенденцій спадів та підйомів на ринку фінансів. Кріс завжди хоче бути попереду Кейт, але цього разу для роботи над новим проектом, який буде проводитись у Нью-Йорку, обирають Кейт. Отже, Кейт та Кріс рівні за соціальним статусом, вони обіймають однакові посади у корпорації, але нижчі за Кларка Купера, свого начальника.

У прикладі комунікант, який має вищий статус (Кларк), виконує роль оцінювача (він оцінює, як працюють його підлеглі) та вживає наступні типи мовленнєвих актів: експресив-похвалу (1); експресив-привітання (3); директив-побажання (2) та репрезентатив-констатацію (4). Вказані експресиви та директив вживаються начальником для заохочення своїх підлеглих до подальшої ефективної праці. Крім того, вживаючи репрезентатив-констатацію: “*Someone finally read your reports*”, начальник підкреслює, що саме Кейт Редді буде займатись новим проектом.

Розглянемо мовленнєві акти, які вживають підлеглі Кейт Редді та Кріс Банс, які рівні за соціальним статусом між собою та виконують роль слухачів у розмові. Кріс Банс використовує експресив-привітання: “*Congratulations Kate's team*”, але він вживає його услід за начальником (Кларком), який ініціює цей експресив. Бансу як комуніканту нижчого статусу етикетно дозволено лише повторити слова за начальником, чим він і скористався. Відзначимо, що Кларк говорить багато, тоді як мовлення комунікантів нижчого статусу – це тільки реакція на слова свого шефа.

2. Інший приклад асиметричних відносин представлений другим підвидом $U1 < U2, U2 = U3$:

J a c k : **Margaret, your visa application has been denied.** ¹ **And you've been deported.** ²

M a r g a r e t : *Deported?*

J a c k : **And appropriately there was also some paper work that you didn't fill out in time.** ³

M a r g a r e t : **Come on! Come on!** ⁴ *It's not like I'm even an immigrant. I'm from Canada.* ⁵ *There's gotta be... there's gotta be something can do.*

E d w i n : *We can reapply, but unfortunately you have to leave a country for at least a year.* ⁶

M a r g a r e t : *OK. Ok, well, that's not ideal, but I can manage everything from Toronto... with videoconferencing and Internet.* ⁷

E d w i n : *Unfortunately, Margaret if you're deported, we can't work for an American Company.* ⁸

J a c k : *Until this is resolved, I'm going to turn operations over to Bob Spaulding. We need an editor in chief.* ⁹ **He is the only person in the building who has enough experience.** ¹⁰

M a r g a r e t : *You can't be serious. I beg of you!*¹¹

J a c k : *We are desperate to have you stay. If there was any way at all that we could make this work, we'd be do it.*¹²

(Anne Fletchet. *The Proposal*, min. 9)

Тут розмова відбувається між Джейком, Едвіном та Маргарет. Джек та Едвін – співвласники великого літературного видавництва “Hant Publishing” у США. Вони по чергово виконують роль оцінювача у тріадичній інтеракції і повідомляють Маргарет про її звільнення, надаючи аргументи. Маргарет – виконавчий редактор цього видавництва, яка порушила закон, тому має залишити країну, хоча дуже не хоче цього. У тріаді Джек та Едвін вищі за соціальним та професійним статусом порівняно з Маргарет.

До мовленнєвих актів, притаманних комунікантам з вищим статусом (приклад 3), належать репрезентативи-констатації (1, 2, 6, 9, 10) та репрезентативи-пояснення (3, 8, 12).

Маргарет, як комунікант з нижчим статусом, використовує: директив-прохання (4) директив-благання (11), репрезентатив-переконавання (7) та репрезентатив-констатація: (5).

Слід особливо зупинитися на останньому прикладі: “*but I can manage everything from Toronto... with videoconferencing and Internet*”, який на перший погляд має прагматичний статус переконавання. Проте в контексті фільму спостерігаємо, що це переконавання межує з проханням і навіть благанням. Таке спостереження базується не лише на вживанні дієслова *beg*, що має іллокутивну силу благання, але й супроводжується невербальними актами: виразом обличчя, інтонацією мовлення та поставою.

3. Розглянемо приклад асиметричних відносин третього підвиду, зображеного схемою $U_1 > U_2 > U_3$:

J a c k : *We received a lot of proposals but it was most intrigued.*¹ *But our caller wants to see the real business, he only cares about profits. So this project is very ambitious.*² *I would like that it'll work.*³

K a t e : *I promise, it will work.*⁴

M o m o : *Yes, it will.*⁵

K a t e : *And if it works, a retirement plan makes it possible for people to receive their social security. A lot of people in this country are scared to death about their future.*

J a c k : *Ok, let's work and then we'll see our results.*⁶

(Douglas Mc Grath. *I Don't Know How She Does It*, min. 23)

Розмова відбувається між Кейт Реді, фондовим менеджером Бостонської корпорації, та її новим начальником – Джеком Абельхаммером. Кейт переводять на нову роботу до Нью-Йорку працювати над новим престижним проектом, яким буде керувати Джек. Вона прилітає до Нью-Йорку зі своєю асистенткою Момо Хан і зустрічається з Джеком Абельхаммером в офісі в Нью-Йорку, де розпочинається їх спільна робота над проектом. У прикладі спостерігається такий статусний розподіл: Джек Абельхаммер має найвищий статус, а Момо Хан – найнижчий. Кейт Реді вища за соціальним статусом за свою асистентку Момо, але нижча за Джека Абельхаммера.

У даному контексті ролі між учасниками інтеракції розподіляються таким чином: Джек Абельхаммер виконує роль доповідача, він пояснює своїм підлеглим, що саме від них будуть вимагати при спільній роботі над проектом; Кейт Реді та Момо Хан виконують роль слухачів, вони слухають пояснення свого начальника та обіцяють, що новий проект буде працювати.

У наведеному прикладі комунікант з вищим статусом вживає репрезентативи-констатації (1, 2) та директиви-побажання (3, 6), доводячи, що цей проект є відповідальним. Учасники, які мають нижчий статус, вживають комісиви-обіцянки (4, 5), підкреслюючи своє бажання працювати над проектом.

Зроблений у статті аналіз дає змогу зробити спостереження, що взаємодія між комунікантами у тріадичній інтеракції зводиться до двох видів статусно-рольових відносин: *симетричних* та *асиметричних*.

Особливістю міжособових відносин є те, що симетричні можна представити тільки одним видом, де всі учасники мають подібний статус.

Асиметричні відносини представлені трьома видами, залежно від статусу ролей комунікантів та їхніх відносин між собою.

Проаналізовані трилоги демонструють певні прагматичні особливості щодо типів мовленнєвих актів у тріадичній інтеракції:

- комуніканти з вищим статусом вживають здебільшого
 - *репрезентативи* (констатації, твердження, пояснення);
 - *директиви* (побажання, поради, похвала);
 - *експресиви* (привітання);
- для комунікантів з нижчим статусом притаманні
 - *комісиви* (обіцянки);
 - *директиви* (прохання, благання).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М. : Советская Россия, 1979. – 318 с.
2. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1992. – 329 с.
3. Колшанский Г.В. Проблемы коммуникативной лингвистики / Г.В. Колшанский // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1979. – С. 51–56.
4. Крысин Л.П. Речевое общение и социальные роли говорящих / Л.П. Крысин // Социально-лингвистические исследования. – М. : Наука, 1976. – С. 42–52.
5. Науменко М.Г. Трилог как минимальная форма полилогического взаимодействия (на материале английского и русского языков). – Режим доступа: <http://naumenko.www.philology.ru/linguistics1/Naumenko.htm>2010.
6. Пастернак Т.А. Проблема рольової диференціації комунікантів у сучасних дискурсивних дослідженнях / Т.А. Пастернак // Вісник Харків. нац. ун-ту, 2013. – № 1052. – С. 21–25.
7. Почепцов Г.Г. Избранные труды по лингвистике: [монография] / Сост., общ. ред. и вступ. статья И.С. Шевченко / Г.Г. Почепцов. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2009. – 556 с.
8. Серль Дж.Р. Что такое речевой акт? / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.17: Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 151–169.
9. Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.17: Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 170–194.
10. Сухих С.А. Личность в коммуникативном процессе. – Краснодар : ЮИМ, 2004. – 156 с.
11. Barrier A. Four-Party Conversation and Gender / A. Barrier // Pragmatics. Vol. 7, N 3, 1997. – P. 325–366.
12. Kerbrat-Orecchioni C. Introducing polylogue / C. Kerbrat-Orecchioni // Pragmatics. – V. 36, 2004. – P. 1–24.
13. Traverso V. Interlocutive ‘crowding’ and ‘splitting’ in polylogues: the case of researchers meeting / V. Traverso // Pragmatics. – V. 36, 2004. – P. 53–74.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ФІЛЬМІВ)

14. Director: David Yates. Harry Potter and the Order of Phoenix, 2010.
15. Director: Douglas Mc Grath. I Don't Know How She Does It, 2011.
16. Director: Anne Fletchet. The Proposal, 2009.

В статье рассматривается взаимодействие коммуникантов в многосторонней интеракции, а также речевые акты, которые употребляются интерактантами в разговоре.

Ключевые слова: многосторонняя интеракция, межличностные симметричные / асимметричные отношения, речевой акт, статусные и интерактивные роли коммуникантов.

The article deals with the interpersonal relationship of participants in multi-party interaction and speech acts used by the participants in conversation.

Key words: multi-party interaction, speech act, symmetric / asymmetric relationships, status and interactional roles of participants.